

KONJUNKTURBAROMETER

for Sør- og Vestlandet

September 2015

SpareBank 1
SR-BANK

« Lav oljepris er den nye normalen

STORE REGIONALE FORSKJELLER [SIDE 09](#) • DETTE SIER BEDRIFTENE [SIDE 16](#) • PROGNOSENE FOR 2016 [SIDE 04](#)

03	LEDER
04	VÅRE PROGNOSE
05	2015 – ÅRET DA OMSTILLINGEN STARTET
09	BEDRIFTSUNDERSØKELSE
16	BEDRIFTSINTERVJUENE -COAST SEAFOOD -NATIONAL OILWELL VARCO -HITECVISION -LAERDAL MEDICAL
24	BANKENS VERKTØYKASSE
27	VERDENSØKONOMIEN OG OLJEPRISEN
28	SETT FRA UTSIDEN NYE GRUPPER I KØEN HOS NAV
30	4 SCENARIER FOR REGIONENS FRAMTID

Dette er Konjunkturbarometeret

For bedrifter og privatpersoner er planlegging viktig. Det gir ambisjon, retning og målrettethet for den daglige driften. Hvilke drivkrefter som er mest relevante, varierer. For noen er det lokal eller regional utvikling i en eller annen forstand som er viktigst. For andre er det nasjonal. Mens for atter andre er det globale drivkrefter som er viktigst. Et godt eksempel er det mest globale og universelle produktet Norge produserer: petroleum i ulike former.

I Konjunkturbarometeret analyserer vi hoveddrivere som er relevante for mange som leder bedrifter, jobber og bor i Rogaland, Hordaland og Agder. Både analysene og innsikten fra svarene i bedriftsundersøkelsen kan gi forståelse for muligheter og utfordringer i næringsliv og arbeidsliv.

Det handler om å gi næring til næringslivet.

Utfordringer, omstilling og nye muligheter

2015 har vært preget av nedgang i oljeprisen, kostnadskutt og omstilling. Nedbemanning i oljesektoren og ringvirkninger har medført at arbeidsledigheten har økt. Vår region er nå på linje med de fleste andre deler av Norge. Sammenlignet med de aller fleste andre land er imidlertid arbeidsledigheten lav. Det store flertallet har fortsatt jobb å gå til!

Krisefokus i media har bidratt til økt usikkerhet og bekymring. Samtidig er det god aktivitet og inntekter fra andre sektorer. Noen drar nytte av lavere oljepris, både i Norge og resten av verden. Bedrifter som tidligere har tapt kampen om kompetansen med oljeselskapene, opplever nå bedret tilgang.

Landsdelen vår har opplevd store endringer før. Næringslivet i regionen har god omstillingsevne. Verdensøkonomien går bedre og bidrar til omstilling ved etterpørsel etter våre varer og tjenester. Svak kronekurs styrker konkurransekraften. Sterke statsfinanser og noe økt bruk av oljepenger demper nedgangen.

Oljesektoren kommer til å bli mer som andre sektorer, med normal lønnsomhet og kostnadsfokus. Det blir økt fokus på industrialisering, standardisering og forenkling, slik flere aktører i ledende virksomheter i våre regioner forteller om i denne utgaven av Konjunkturbarometeret.

Bedriftene i landsdelen har i ulik grad tilpasset seg lavere oljepris. Inntektene må være høyere enn kostnadene. Som eier og investor er det viktig å ha et langsiktig perspektiv, men i disse tider er det også viktig å være i stand til å tenke fra dag

til dag når situasjonen krever det. Hovedfunnene i konjunkturbarometeret viser at utviklingen har vært svakere enn ventet for bedriftene, og at forventningene til neste år har falt betydelig sammenlignet med forrige undersøkelse i november 2014. Det er store forskjeller mellom bransjer og fylker. Forventningene er lavere for bedrifter med høy oljeandel enn for øvrige bedrifter. I Hordaland er stemningen forholdsvis god, i Agderfylkene er bedriftene omtrent nøytrale, mens i Rogaland har bedriftene svakere forventninger til det neste året.

Barometeret viser at det er store regionale forskjeller. I den ene enden er Stavangerregionen, hvor bedriftene forventer lavere investeringer, lønnsomhet og ordreserver. I den andre er Hordaland, hvor forventningene er omtrent like positive som i fjor.

Men; hovedindeksen er nær nøytral, noe som illustrerer at næringslivet i landsdelen er mer enn bare oljesektoren. Lav rente, moderat arbeidsledighet, svak valutakurs og solide statsfinanser bidrar til å svekke virkningen av oljenedgangen.

Boligprisene i landsdelen har fått mye oppmerksomhet gjennom sommeren. Rogaland opplever høyt tilbud og dempet etterspørsel. Vi venter derfor at prisene vil falle noe. I Hordaland er markedsbalansen forholdsvis stram og bidrar til prispress, mens den i Agder er mer nøytral. Det er også viktig å minne om at lave renter og langsiktigheten som for de aller fleste preger en boliginvestering, reduserer sannsynligheten for et stort fall i boligprisene i Rogaland.

Fremtiden er usikker, det har den alltid vært. Det viktige er hvordan vi responderer på endring. Dersom vi ruster oss godt og ser muligheter, har vi et godt utgangspunkt for å jobbe oss gjennom denne nedturen også.

2015 har vært et år med store endringer, men vi er her i dag og i morgen. Vi er opptatt av å bidra med kapital og kompetanse til bedrifter og mennesker i regionen uavhengig av konjunktursvingninger. Svekket oljepris bidrar til økt utnyttelse av nye markeder, og vi skal bistå bedriftene uansett hvilken fase de er i. Vinnerne blir de bedriftene som er omstillingsvillige, har oversikt og kontroll og er finansielt robuste!

Våre prognoser

Prognosene som presenteres nedenfor er basert på de vurderinger som framkommer i øvrige deler av Konjunkturbarometeret. Vi søker å hensynte viktige drivkrefter, herunder oljepris, renter, valutakurs og statsfinanser, samt hvordan bedriftene vurderer utsiktene.

Vi anslår en nokså normal vekst i verdensøkonomien og at oljeprisen kommer opp til omkring 60 USD per fat neste år, som fremgår i vurderingene om verdensøkonomien.

Norsk økonomi dempes i år og til dels neste år av nedgang i oljeinvesteringene. Lave renter, svak valutakurs og solide statsfinanser støtter imidlertid norsk økonomi. Vi anslår at veksten blir noe over 1% i år og noe høyere neste år.

Det er store geografiske forskjeller i regionen. Høyest optimisme finnes i Hordaland, hvor vi venter fortsatt vekst i boligpriser og moderat utvikling i arbeidsledighet og sysselsetting. I Rogaland er utsiktene mer preget av oljenedgangen. Agder påvirkes av oljenedgangen i noe mindre grad.

Fire scenarier for regionens framtid er omtalt mot slutten av barometeret og våre prognoser minner om scenario 1 «nye muligheter», med nokså lav oljepris og god omstillingsevne.

Konjunkturbarometeret er ment å bistå bedrifters og privatpersoners planlegging. Prognosene er usikre, men gjengir det vi mener er det mest sannsynlige utfallet.

Kyrre M. Knudsen,
sjeføkonom

	2014	Gj.snitt 2015	2016	2017	2018–20
Vekst i verdensøkonomi	3,3	3,2	3,5	3,3	3
USA	2,2	2	2,5	2,25	2
Eurosonen	0,9	1,5	1,5	1,25	1
Kina	7,4	6,75	6,25	6	5
Oljepris *	58	55	60	65	75
Norsk økonomi (BNP Fastlands-Norge)	2,2	1,25	1,5	2,25	2
Arbeidsledighet (NAV)	2,7	3,1	3,4	3,4	3,2
Sysselsetting	1,1	0,5	0,2	0,5	0,75
Oljeinvesteringer**	210'	-12,5	-10	-2,5	0
NOK/USD	7,4	8,0	8,5	8,0	7,5
NOK/EUR	9	8,95	9,25	8,75	8,5
5 års swaprente	1,4	1,5	1,5	2,0	2,75
Styrringsrente Norge	1,25	1,125	0,675	0,75	1,25
Regionen					
Arbeidsledighet Rogaland	2,2	3,3	4,5	4,0	3,5
Arbeidsledighet Hordaland	2,3	2,8	3,5	3,5	3,5
Arbeidsledighet Agder-fylkene	3,2	3,8	4,5	4,25	4,0
Sysselsetting Rogaland	1	-1	-1	0,5	0,5
Sysselsetting Hordaland	1	0	0	0,5	0,5
Sysselsetting Agder-fylkene	1	-1	-1	0,5	0,5
Boligpris Rogaland	0	0	-6	1	2
Boligpris Hordaland	4	9	5	4	2
Boligpris Agder-fylkene	0	5	2	2	2

*) nominell USD/fat   **) som angitt av Statistisk Sentralbyrå (SSB). Nominelle tall. Alle tall er årlig endring med mindre annet fremgår.

2015

– året da omstillingen startet

- God vekst i petroleumssektoren har løftet norsk økonomi de siste årene
- Nedgang i oljeinvesteringene bidrar nå til svakere utsikter i 2015 og 2016.
- Nedturen dempes av lave renter, svak valutakurs, vekst i verdensøkonomien og offentlig og privat konsum
- Vi venter vekst i norsk økonomi både i år og neste år

Norge har i 10-15 år vært løftet av god utvikling i petroleumssektoren som følge av økende priser og stigende aktivitets-nivå. Sammen med fallende priser på importvarer har dette gitt norsk økonomi medvind. Finanskrisen ble en forholdsvis mild krise for Norges del fordi oljepris-fallet ble kortvarig og aktiviteten på norsk sokkel ble nokså lite påvirket.

Oppgangen førte til betydelig kostnads-vekst for oljeselskapene. Allerede i 2014 begynte innstramningene i oljesektoren for å motvirke svakere lønnsomhet. Olje-selskapene annonserte derfor tiltak for å dempe kostnadene og investeringene og styrke kontantinntjeningen. Fra sommeren 2014 har oljeprisen falt markert og forsterket denne trenden. Lavere aktivitet og kostnadsfokus har ført til nedbemanninger i mange selskaper og så langt er det varslet nedbemanninger på omkring 25,000.

I lys av dette har krisevarslene dominert medieoverskriftene i 2014 og 2015. Utviklingen for norsk økonomi i 2014 ble imidlertid bedre enn hva mediebildet skulle tilsi. Veksten ble omkring 2 %, noe som er nær det historiske gjennomsnittet på 2,5%. I første halvår 2015 var veksten nær 1%. Det er imidlertid flere nøkkeltall

som indikerer en noe svakere utvikling fremover.

Nedgang i petroleumssektoren i 2015 og 2016

Petroleumssektoren er viktig for norsk økonomi og oppgangen har vært en sentral drivkraft for veksten i Norge. Investeringene utgjorde over 200 mrd kroner i 2014 som tilsvarer nær en tredel av investeringene i Norge. Inntektene utgjør nesten 30% av statens inntekter og eksporten utgjør 50% av samlet eksport.

Samtidig er dette en bransje som svinger. I 1998 falt oljeprisen til under 10 dollar per fat. Dette bidro til innstramninger, på samme vis som det vi nå opplever. De påfølgende år falt investeringene samlet med omkring 30%.

Kostnadsfokus og lavere oljepris bidrar til lavere investeringer på norsk sokkel i år. Vi venter at oljeinvesteringene vil falle med 15% i 2015 sammenlignet med i fjor. For 2016 er det noe mer usikkerhet knyttet til hvordan den lave oljeprisen vil påvirke investeringene. Ulike anslag varierer fra en mindre justering til nedgang på omkring 10%. Vi venter at investeringene vil falle med omkring 10% neste år.

Petroleumssektoren sysselsetter mange både direkte og indirekte. Nye beregninger fra IRIS viser at sektoren direkte og indirekte sysselsetter så mange som 330,000. Dette tilsvarer omtrent 12% av sysselsatte i Norge. Andelen er høyest i Rogaland, Hordaland og Vest-Agder med henholdsvis 40%, 21% og 17% av de sysselsatte.

Norsk økonomi - mer enn olje og gass

Av Norges 5,2 millioner innbyggere er over halvparten i arbeid. I 2014 økte både befolkningen og antall sysselsatte i Norge med omkring 1%. I Rogaland og Hordaland var økningen på linje med landsgjennomsnittet, mens den i Vest-Agder var dobbelt så høy. I Aust-Agder var sysselsettingen om lag uendret. Nedbemanningene i oljesektoren ga således ikke store utslag i 2014, men Arbeidskraftsundersøkelsen til SSB indikerer at sysselsettingen har falt noe i nevnte fylker, og mest i Vest-Agder, så langt i 2015.

En betydelig del av verdiskapingen og industriproduksjonen i Norge skjer på Sør- og Vestlandet. Både Rogaland, Hordaland og Vest-Agder har verdiskaping per sysselsatt over landsgjennomsnittet på henholdsvis 6, 5 og 2%, mens Aust-Agder er 13% lavere.

lavere enn handlingsregelen på 4%. Dette innebærer potensiale for å øke bruken dersom utsiktene for norsk økonomi forverres. For kommuneøkonomien har svakere vekst ført til lavere skatteinngang enn forventet. Noe av svekkelsen ble kompensert i revidert statsbudsjett, og kommuner har iverksatt tiltak for å balansere budsjettet.

Moderat arbeidsledighet i Norge

Arbeidsledigheten i Norge har økt, men er fortsatt lav til moderat avhengig av hvilket mål som brukes. Den registrerte arbeidsledigheten, som rapporteres av NAV, er på 3,1%. Dette er lavere enn gjennomsnittet siste 10 år. Et annet mål er SSB sin arbeidskraftundersøkelse (AKU). Målt ved AKU er ledigheten på 4,4%, som er høyere enn gjennomsnittet siste 10 år og nær det høyeste nivået siden 2007. Sammenlignet med andre europeiske land er Norge imidlertid fortsatt i den lave enden av skalaen. I Eurosonen er ledigheten på 11% .

Det er ikke veldig store regionale forskjeller i Norge. I Rogaland har registrert ledighet (NAV) vært veldig lav i mange år. Nå har den økt til 3,6%. I Hordaland er ledigheten 2,9%, mens den er hhv 4,2 og 3,7% i Aust- og Vest-Agder.

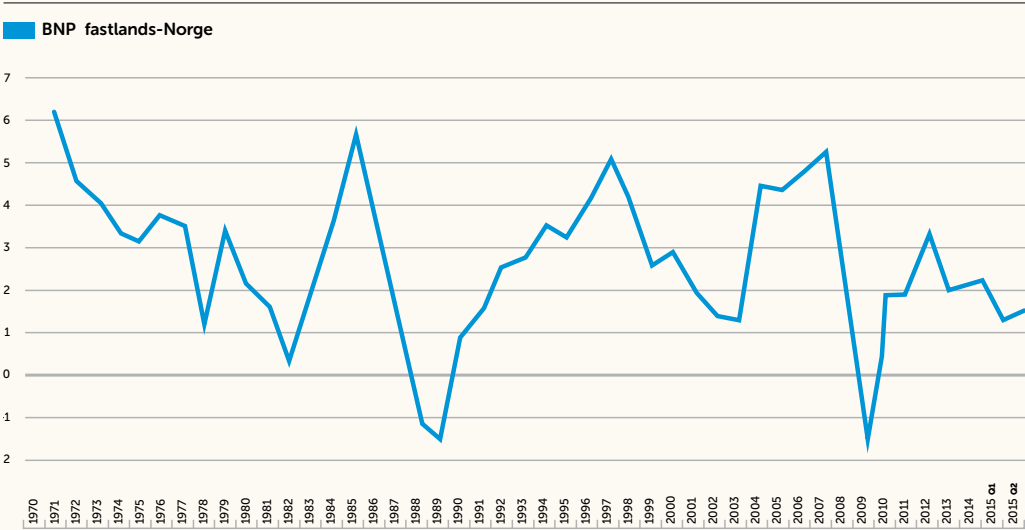
Husholdningenes konsum utgjør en vesentlig del av norsk økonomi. Vi venter at arbeidsledigheten vil øke noe fremover, men fortsatt forbli på moderat nivå. Sammen med lave renter og lønnsvekst bidrar dette til oppgang i privat konsum i 2015, men noe lavere enn i 2014.

Bedriftenes forventninger avtar

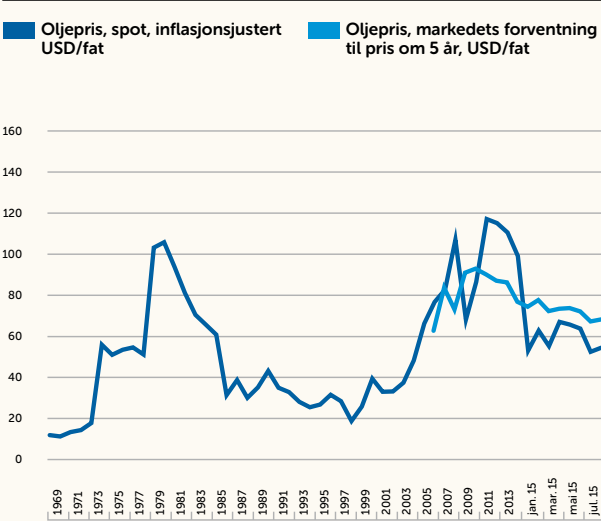
Howdan bedriftene vurderer utsiktene gir nyttig informasjon om utsiktene for norsk økonomi. Norges Bank utfører en slik undersøkelse for norske bedriftene i Regionalt nettverk. Den siste ble publisert 11. september og viser at vekstutsiktene for norske bedrifter kommende seks måneder har avtatt og bedriftenes produksjonsutsikter kommende 6 måneder er nær null.

Det er særlig oljeleverandører som trekker ned samlede forventninger, og de som leverer til norsk sokkel venter en nedgang på 5%, mens oljeleverandører rettet mot eksport venter nedgang på 4%. Ringvirkninger fra petroleumssektoren har bidratt til at utsiktene for tjenesteyting mot næringslivet har svekket seg. På den annen side venter både bygg og anlegg og varehandel oppgang. Veksten har tiltatt litt i tradisjonelle industrinæring, særlig innen eksportindustrien. Husholdnings-

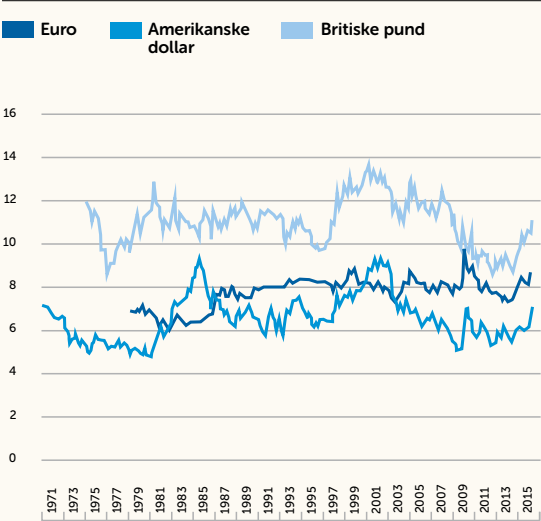
Norge økonomi. Årlig endring i BNP i fastlands-Norge

Oljepris

Valutakurser. Målt mot norske kroner

Dette sier bedriftene i regionen

Hovedfunnene fra bedriftsundersøkelsen viser at:

- Oljenedturen har bidratt til at utviklingen har vært svakere enn ventet.
- Forventningene til 2016 har falt betydelig (fra 57 til 49 poeng).
- Like mange bedrifter venter nå nedgang som oppgang. Disse «nøytrale» utsiktene gjenspeiler at næringslivet i regionen er mer enn bare olje. Oljenedgangen motvirkes av lav rente, svak valutakurs, solide statsfinanser, grei vekst i verdensøkonomien og moderat arbeidsledighet.
- Det er store forskjeller både bransjemessig og fylkesvis. Oljeeksponerte industri-bedrifter har svake forventninger. Det er svakest utsikter i Rogaland, mer nøytralt i Agder, og fortsatt optimisme i Hordaland.
- Bunnen er ikke nådd. Økt usikkerhet bidrar til at bedriftene venter lavere investeringer, lønnsomhet og ordre-reserve neste 12 måneder, mens det ventes nær uendret bemanning og økt omsetning.

rettede næringer rapporterte om stabil vekst.

I følge Regionalt nettverk venter bedriftene i region Sørvest at aktivitetsnedgangen kommer til å fortsette det kommende halve året. Oljeleverandørene meldte om markert produksjonsfall, mens industrien for øvrig venter stabil utvikling. Bygg og anlegg venter svakt fall og varehandelen venter stabil aktivitet. Samlet sett ventes litt nedgang i investeringene og svakt fall i sysselsetting kommende seks måneder. I region Sør, som inkluderer Agder, er stemningen noe bedre. De fleste sektorer venter vekst, med markert oppgang for eksportindustrien. Samlet sett venter bedriftene noe lavere investeringer og uendret sysselsetting kommende 3 måneder.

Lavere vekst i norsk økonomi i 2015 og 2016

Høy vekst i petroleumssektoren har i flere år bidratt positivt for norsk økonomi. I 2014 flatet investeringene ut på rekordnivå. I 2015 anslår vi en nedgang på 15%

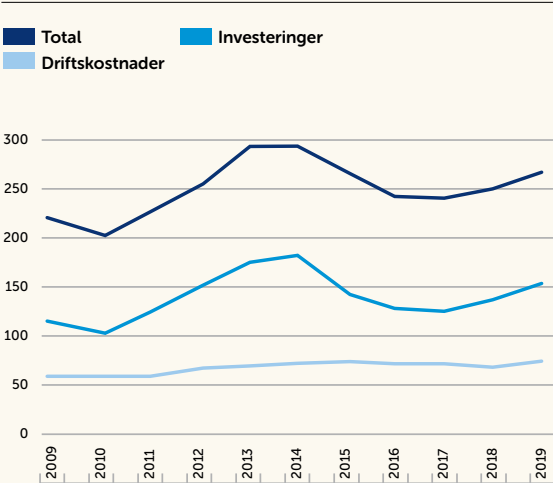
og ytterligere nedgang i 2016. Dette trekker ned veksten i norsk økonomi. På den annen side venter vi fortsatt vekst i privat og offentlig konsum slik at vi anslår at norsk økonomi vil vokse med omkring 1,25% i 2015 og 1,5% i 2016 før det tar seg videre opp i 2017. Dette er noe lavere enn i forrige konjunkturbarometeret og nedjusteringen skyldes i hovedsak svakere utvikling innen oljesektoren og ringvirkninger for andre deler av økonomien.

Fremtiden er (alltid) usikker

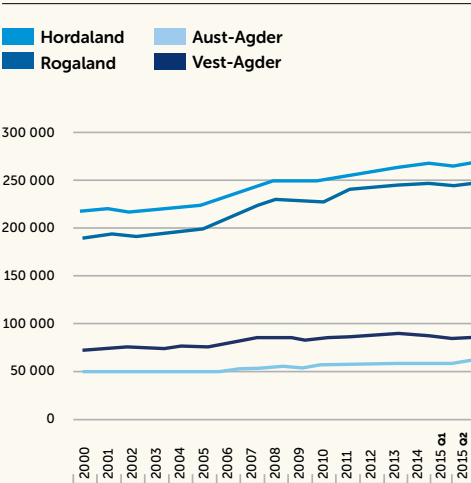
Usikkerheten knytter seg i hovedsak til den pågående innstramningen i oljesektoren. Skulle oljeprisen falle markert, kan dette bidra til større innstramning enn våre anslag tilsier. Ringvirkninger og indirekte påvirkning gjennom forventninger kan også forsterke nedturen.

Økt usikkerhet blant forbrukere og bedrifter kan føre til kraftigere innstramning i forbruk og investeringer. På den annen side kan oppgang i oljeprisen, bedre utvikling i verdensøkonomi og økt eksport føre til høyere vekst enn vi anslår.

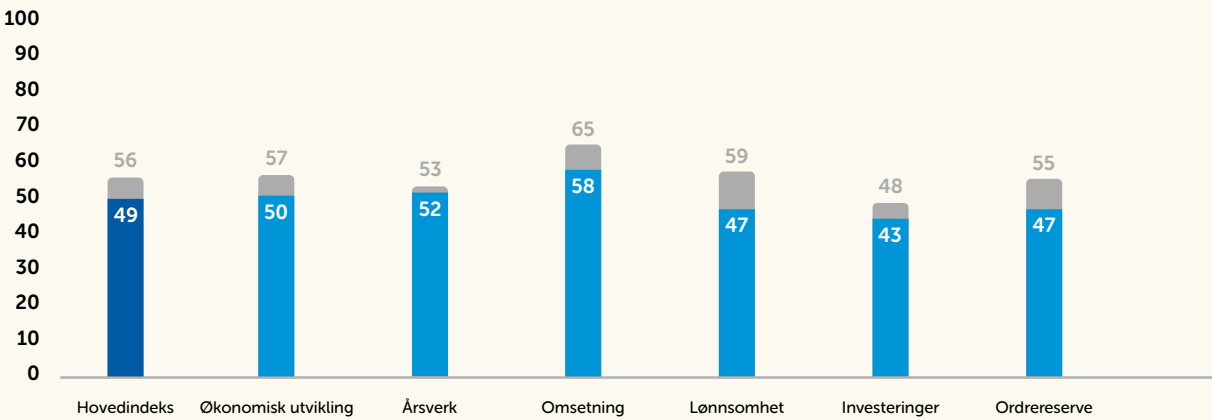
Oljeinvesteringer, mrd kroner (inflasjonsjustert)

Antall sysselsatte

Bedriftene om utsiktene for egen virksomhet. Samlet indeks og delindikatorer.

Hovedindeksen beregnes på bakgrunn av seks delindikatorer: Bedriftenes syn på økonomisk utvikling i løpet av de siste 12 månedene, samt antall årsverk, omsetning, lønnsomhet, investeringer og ordresreserve de kommende 12 månedene. Delindikatorene regnes ut med følgende formel: (Andel forbedring*1) + (Andel ingen endring*0,5) + (Andel forverring*0). Hovedindeksen er gjennomsnittet av delindikatorene. Tall i grått er fra Q4 2014.

OM BEDRIFTSUNDERSØKELSEN

Bedriftene ble bedt om å vurdere utsiktene for de neste 12 månedene for fem nøkkel-indikatorer. Disse er antall årsverk, omsetning, lønnsomhet, investeringer og ordresreserve.

Videre ble bedriftene bedt om å gi informasjon om den generelle økonomiske utviklingen i virksomheten de siste 12 månedene. Disse seks variablene er så satt sammen til en samlet

indeks, hovedindeksen, som er et gjennom-snitt av disse seks variablene.

Resultatene blir gjengitt som en såkalt diffusjons-indeks der 50 er nøytralt nivå. Dersom det er flere positive enn negative svar, blir indeksen høyere enn 50. Indeksen har tyngdepunkt mot 50. Dette innebærer at det skal mer til for å løfte/senke indeksen jo lenger en er fra 50.

Del 1: Oljeprisfallet har påvirket bedriftenes utsikter for egen virksomhet

Sammenlignet med fjorårets undersøkelse ser vi en betydelig nedgang i forventningene til egen virksomhet (nedgang fra 56 til 49 poeng). Dette innebærer at det nå er omtrent en like stor andel bedrifter som venter oppgang som de som venter nedgang.

Andre viktige funn:

- Et flertall av bedriftene venter vekst, det vi vil si en indeks på over 50 poeng, på to områder. Dette gjelder årsverk (liten nedgang fra 54 til 52 poeng) og omsetning (fall fra 65 til 58 poeng).

- Bedriftenes forventninger påvirkes av dempede utsikter til aktivitet, høy konkurranse i tøffere tider og økt usikkerhet. Tre indikatorer illustrerer dette. Det er nedgang i investeringsutsiktene (nedgang fra 48 til 43 poeng). Forventningene til lønnsomhet neste 12 måneder har falt markert, fra 59 til 47 poeng. Forventningene til ordresreserve er en viktig indikator for vendepunkter i økonomien og i dagens situasjon om hvorvidt bunnen er nådd. Denne har falt fra et nivå der et flertall i fjor ventet økt ordresreserve (55 poeng) til at et flertall nå venter nedgang (47 poeng).

Vurderingen av generell økonomisk utvikling siste 12 måneder er nøytral med like mange positive som negative (50 poeng).

- Det er veldig interessant at et flertall av bedriftene venter vekst i årsverk de kommende 12 månedene, til tross for oppsigelser og økende arbeidsledighet. Nærmere detaljer i undersøkelsen viser imidlertid at mindre bedrifter (er i intervallet 50-59 poeng) er noe mer positive enn større bedrifter (47 poeng), slik at netto årsverk likevel vil kunne gå ned. At bedriftene ikke venter store endringer i bemanningen kan skyldes flere forhold. Bedriftene kan nå ha justert ned bemanningen til et nivå de forventer er forenelig med (de svake) utsiktene. Det kan også være bedriftene ønsker å beholde kompetanse gjennom en nedgangsperiode.

Industribedrifter har størst nedgang

Den samlede indeksen viser at forventningene er ulike på tvers av bransjer. Industribedriftene har gått fra å være de mest positive (sammen med varehandel) med 62 poeng i fjorårets undersøkelse, til de minst positive i årets undersøkelse

(45 poeng). Dette skyldes trolig svak utvikling i petroleumsnæringen og ringvirkninger av dette. Varehandel er også i år mest positive med 51 poeng, men forventningene har falt betydelig fra i fjor (62 poeng). Forventningene til bedriftene innenfor bygg- og anlegg er også svakere enn i fjor (nedgang fra 55 til 47 poeng).

Fortsatt optimisme i Hordaland

Geografisk er bedriftene i Hordaland fortsatt mest positive til fremtidig utvikling. Indikatoren holder seg høyt og har kun endret seg marginalt fra 58 til 56 poeng. Bedriftene i Rogaland har opplevd en markert nedgang siden i fjor, fra 55 poeng til 42 poeng, og er klart mer negative enn fra de andre fylkene. I Agder er stemningen blant bedriftene falt noe (fra 56 til 51 poeng), og nå er det nær like mange positive som negative.

Høyere oljeeksportering trekker ned

Forventningene svekkes med økt oljeeksponering. Forskjellene er betydelig høyere nå enn i fjor. Bedrifter som har mer enn 2/3 av omsetningen relatert til olje har hatt et veldig markert fall, fra 55 til 31 poeng. På den annen side holder

bedrifter som ikke har oljerelatert omsetning seg godt (liten nedgang fra 56 til 53 poeng). Bedrifter med opp til 1/3 av omsetningen relatert til petroleum har blitt påvirket av oljenedturen og nedgangen er fra 61 til 50 poeng. Bedrifter med mellom 1/3 og 2/3 av omsetning relatert til olje er nedgangen fra 50 til 42 poeng.

I fjorårets undersøkelse var bedrifter med høy oljeeksponering, men som hadde begynt å levere til nye sektorer, svært positive (70 poeng). Denne optimismen vises ikke i årets undersøkelse (38 poeng). Dette skyldes trolig at flere bedrifter nå må søke nye markeder, hvor konkurransen er hard. Det er mer enn dobbelt så mange som nå søker nye markeder sammenlignet med forrige undersøkelse. Med flere bedrifter i denne kategorien vil de også naturlig nærme seg gjennomsnittet for oljebedriftene.

Varehandel venter størst vekst i omsetning

Et flertall av bedriftene venter fortsatt økt omsetning (58 poeng), men lavere andel enn forrige undersøkelse (65 poeng). Bedrifter innenfor varehandel er mest

positive blant bransjene. Hordalendinger er mest optimistiske innenfor denne kategorien også (66 poeng, ned fra 76 poeng). Industribedrifter har redusert forventningene til omsetning kraftig siden i fjor (fra 72 til 52 poeng), men et lite flertall er fortsatt positive til framtidig omsetning. Lav oljeeksponering er positivt for forventningene. Eksportandel og størrelsen på bedriften påvirker forventningene lite.

Bedriftene venter noe vekst i antall årsverk

Det har kun vært en marginal endring i forventningene til antall ansatte siden fjorårets undersøkelse (fra 53 til 52 poeng). Et lite flertall av bedriftene venter økning i antall ansatte, også i år. Dette er interessant med tanke på den økte arbeidsledigheten i løpet av det siste året. Varehandel venter størst vekst i antall ansatte (53 poeng). Industri venter, ikke uventet, en nedgang i antall ansatte (46 poeng).

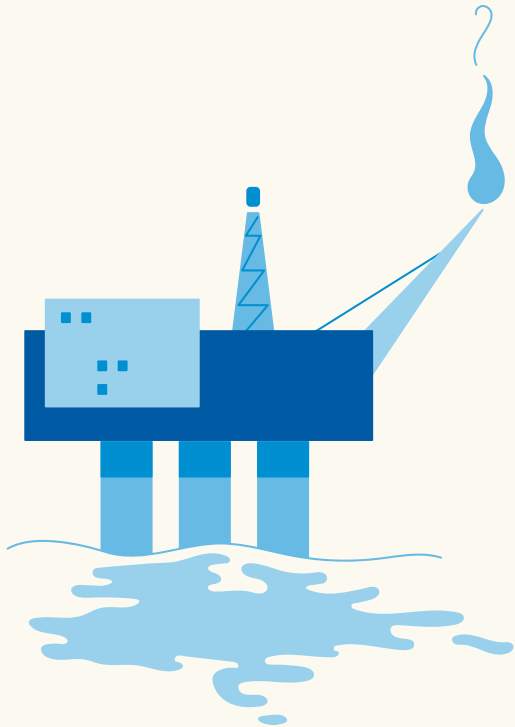
Også målt i antall ansatte er hordalendingene mest optimistiske og indeksen er uendret fra forrige undersøkelse på 57 poeng. Bedrifter i Rogaland venter nedgang i antall ansatte (46 poeng, ned fra 51 poeng),

mens et lite flertall av bedriftene i Agder forventer oppgang (52 poeng), som er litt opp fra forrige måling (50 poeng).

Noe oljeeksponering synes å være positivt for forventningene til antall årsverk, mens for mye eksponering svekker forventningene. Bedrifter med under 1/3 av omsetningen i olje- og gasssektoren er mest optimistiske (56 poeng, ned fra 59 poeng). Bedrifter med mellom 1/3 og 2/3 av omsetningen relatert til olje har falt marginalt, fra 50 til 48 poeng. For bedrifter med over 2/3 av omsetningen relatert til olje er utslaget mer markert (fra 56 til 40 poeng) og indikerer fall i bemanningen fremover. For bedrifter uten omsetning i olje- og gasssektoren er utsiktene nær uendret (fra 52 til 53 poeng).

Større bedrifter reduserer bemanningen

Undersøkelsen viser at større bedrifter fortsatt reduserer bemanningen. Blant bedrifter med over 20 ansatte er det en liten overvekt av bedrifter som venter færre ansatte (47 poeng, ned fra 48 poeng). Bedrifter med mindre enn 20 ansatte er mer positive og ulike delkategorier av denne varierer fra 50 til 59

poeng, som er noe lavere enn sist. Siden de største bedriftene planlegger med noe færre ansatte, kan totalt antall årsverk gå ned selv om flertallet av (mindre) bedrifter øker eller beholder samme antall ansatte.

Venter nedgang i lønnsomhet

Fjorårets undersøkelse var overraskende med tanke på forventninger om økt lønnsomhet blant bedriftene (59 poeng). Utsikter til mer dempet aktivitet, hardere konkurranse og økt usikkerhet preger imidlertid nå forventningene i større grad, slik at et lite flertall av bedriftene venter nedgang i lønnsomhet de neste 12 månedene (47 poeng).

Det er interessant at undersøkelsen viser at det ventes svakere lønnsomhet i alle bransjer. Industri mer optimistiske (47 poeng) enn varehandel (43 poeng) og bygg- og anlegg (41 poeng). Dette er ned fra henholdsvis 65, 56 og 60 poeng. Det er små geografiske forskjeller, men det er interessant å se at Rogaland her er mest positiv (52 poeng), sammenlignet med de øvrige (49-51 poeng).

Svakest lønnsomhet blant oljebedrifter

Høy grad av oljeeksponering trekker forventningene til lønnsomhet markert ned. Bedrifter med opp til 1/3 oljeomsetning er ned fra 61 til 48 poeng. Bedrifter med mellom 1/3 og 2/3 er fra 47 til 34 poeng. Bedrifter med over 2/3 oljeomsetning er dramatisk ned fra 64 til 27 poeng. Bedrifter uten oljeomsetning er ned fra 58 til 51 poeng.

Høy eksportandel trekker også ned forventningene til lønnsomhet. Eksportandel er trolig relatert til petroleum. Oljenedgangen overgår således den positive virkningen av svak kronekurs. Forventningene er jevne for ingen eller lav andel eksport (47-48 poeng, ned fra 56-68 poeng), mens for høy andel eksport er de svake (har falt fra 69 til 39 poeng). Små bedrifter er mer positive enn store bedrifter.

Lave forventninger til egne investeringer

Bedriftenes forventninger til egne investeringer reflekterer svakere utsikter til aktivitet, tøffere konkurranse og økt usikkerhet til fremtidig utvikling. Forventningene til egne investeringer har falt siden i fjor (fra 48 til 43 poeng), og et flertall av bedriftene

venter dermed et lavere framtidig investeringsnivå.

Det er ikke store forskjeller mellom ulike bransjer. Industribedriftene har lavest forventninger til investeringer (37 poeng) og nivået er markert ned fra forrige undersøkelse (54 poeng), trolig knyttet til oljenedturen og ringvirkninger av dette. Bygg/anlegg- og varehandelsbedrifter er noe mer positive (begge er på 44 poeng, ned fra hhv 48 og 50 poeng).

Bedrifter i Rogaland er minst positive til egne investeringer (39 poeng, ned fra 48 poeng), mens det er liten variasjon mellom bedrifter fra Agder og Hordaland (46-47 poeng, ned fra 49 poeng for begge).

Høy oljeeksponering trekker, ikke uventet, ned forventningene til egne investeringer. Blant bedrifter med over 2/3 har investeringsutsiktene falt dramatisk, fra 44 til 24 poeng. For de med mindre oljeomsetning enn 2/3 er indikatoren på 39 og 44 poeng (ned fra hhv 51 og 44). Bedrifter uten oljeeksponering er uendret på 48 poeng. Tilsvarende trekker høy eksportandel forventningene ned. Bedrifter med over 1/3

av omsetningen knyttet til eksport har hatt nedgang fra 46 til 35 poeng. Når det gjelder størrelse på bedriftene, er det interessant at investeringsutsiktene varierer lite med bedriftsstørrelse. De fleste bedrifter er varsomme med investeringene.

Venter nedgang i ordreserve

Svakere utsikter har bidratt til nedgang i forventninger til ordreserve sammenlignet med forrige undersøkelse. Et flertall av bedriftene (47 poeng) venter nedgang i ordreserve de neste 12 månedene. Dette er en nedgang sammenlignet med i fjor (fra 55 poeng). Varehandel er mest positive (50 poeng, ned fra 56 poeng), mens industri og bygg/anlegg har like svake forventninger på 42 poeng, ned fra hhv 66 og 55 poeng. Industri har således hatt en kraftig nedgang sammenlignet med i fjor som følge av oljenedgangen og ringvirkninger av dette.

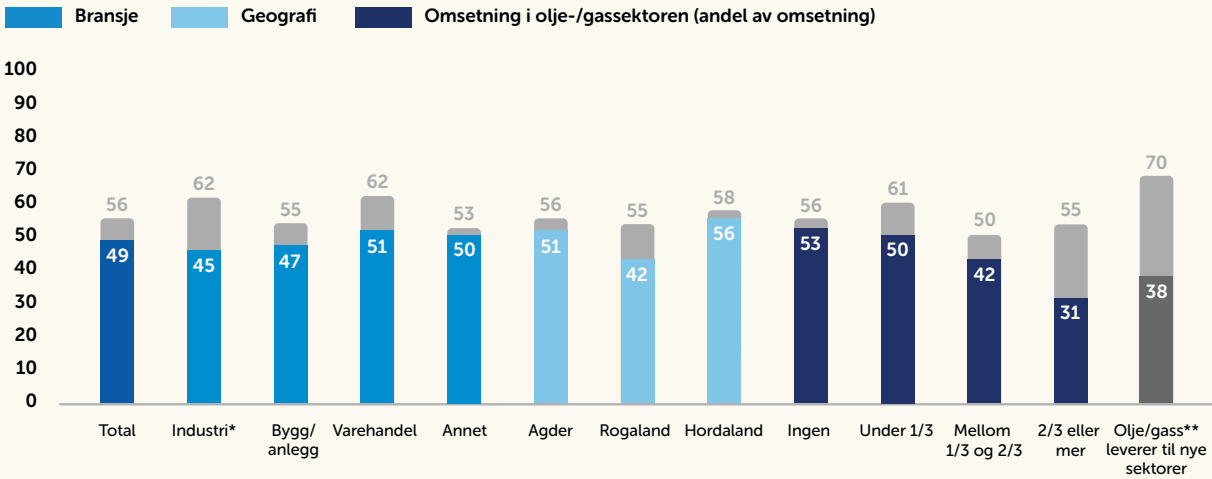
Bedrifter i Hordaland er mer positive (53 poeng) enn bedrifter i Rogaland (40 poeng) og Agder (48 poeng). Dette er en betydelig endring fra forrige undersøkelse hvor utsiktene var nokså like på hhv 56, 54 og 54 poeng. Høy oljeeksponering

trekker forventningene til ordreserve ned. Eksport trekker forventningene noe opp. Salg til privatmarked trekker også forventningene opp.

Forventning til ordreserve varierer lite med størrelsen på bedriftene, med unntak av de aller største (over 100 millioner i omsetning). De aller største bedriftene er mindre positive (40 poeng) enn de øvrige bedriftene (46-52 poeng).

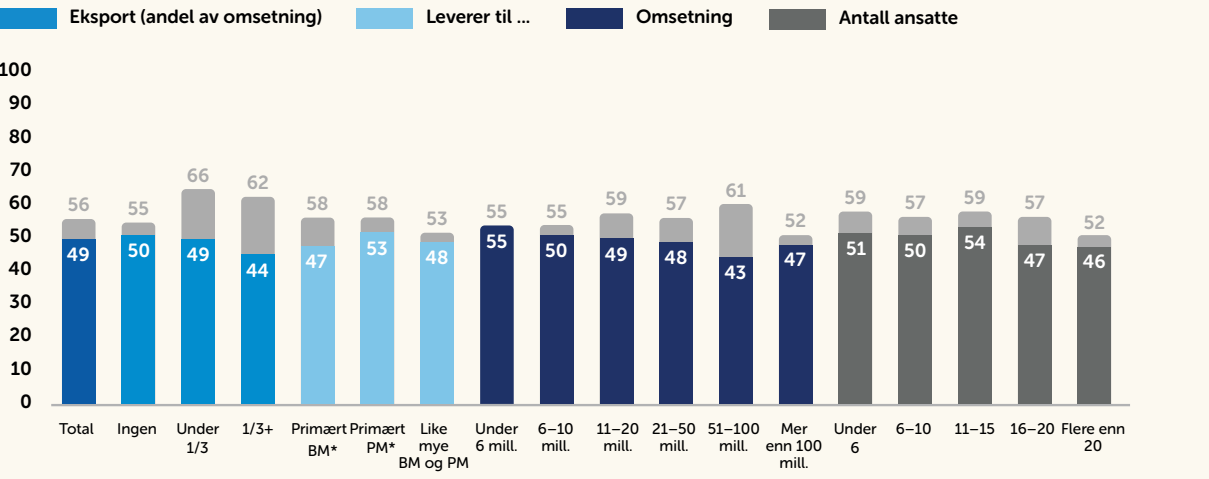

Bedriftene om utsiktene for egen virksomhet, fordelt på bransje, geografi og oljeeksponering

*) Inkludert bergverk/utvinning/el./gass/damp/VA/renovasjon.
**) Omsetter mer enn 1/3 i/til olje/gass og har de siste 12 md. begynt å levere til nye sektorer. Det er 28 slike bedrifter (opp fra 13).
Tall i grått er fra Q4 2014.

Bedriftene om utsiktene for egen virksomhet, fordelt på eksport, kundegruppe de leverer til, omsetning og antall ansatte

*) BM = Bedriftsmarked, PM = Privatmarked
Tall i grått er fra Q4 2014.

Del 2: Svært svake forventninger til norsk økonomi

Forventningene til norsk økonomi det kommende året har falt ytterligere sammenlignet med forrige konjunkturbarometer, fra 36 til 19 poeng. Av de spurte bedriftene er det således et betydelig flertall som venter svakere utvikling i norsk økonomi enn antallet som venter vekst. Mindre enn 1 av 10 venter vekst, mens 7 av 10 venter nedgang. Dette er interessant, fordi de fleste makroøkonomiske analysemiljøer venter vekst i norsk økonomi det kommende året. Ingen venter nedgang og de fleste anslag er vekst i området 1-2% for norsk økonomi. Trolig kan medias fokus på nedgang og mulig krise for norsk økonomi være en forklaringsfaktor.

Mer positive i Hordaland

Forventningene til norsk økonomi bør være like på tvers av fylkesgrenser, men bedriftene i Hordaland ser lysere på fremtiden for norsk økonomi (22 poeng) enn bedriftene i Rogaland (16 poeng) og i Agder (17 poeng). Dette var også tilfellet i fjorårets undersøkelse. Utfordringene i petroleumssektoren kan tillegges ulik vekt

i fylkene. Dette må tas med i vurderingen når øvrige resultater og svar fra bedriftene leses og tolkes.

Like framtidssikter på tvers av bransjene

Framtidssiktene i årets undersøkelse er nokså like på tvers av bransjer (18-20 poeng), slik det kan forventes. I forrige undersøkelse var derimot bedrifter innen varehandel mer positive enn andre bransjer. Dette kan gjenspeile at mulige ringvirkninger fra oljenedgangen i større grad også har nådd varehandelen. Økende arbeidsledighet demper kjøpekraften.

Oljeeksponering og eksport påvirker ikke forventningene til norsk økonomi

Bedrifter med høy og lav oljeeksponering har omtrent samme framtidssikter for norsk økonomi (15-19 poeng). Bedrifter med høyere oljeeksponering er noe mer skeptiske til norsk økonomi enn de med lavere oljeeksponering. Andel eksport har liten innvirkning på forventningene (17-19 poeng).

Del 3: Nedgang i forventningene til eget fylke

Bedriftenes forventninger til økonomisk utvikling i eget fylke har falt siden forrige undersøkelse (fra 35 til 20 poeng). Det er hele 7 av 10 bedrifter som forventer en svakere utvikling de neste 12 månedene.

Lavest forventninger i Rogaland

Ikke uventet er forventningene til eget fylke svakest i Rogaland (13 poeng). Avhengigheten av petroleumsnæringen gjør Rogaland eksponert for oljeprisen. Rogaland var også i fjor minst positive til utviklingen i eget fylke (30 poeng). I Hordaland er bedriftene mer positive (27 poeng, ned fra 38 poeng)) enn i både Rogaland og Agder (20 poeng). I Hordaland og Agder er bedriftene mer positive til egne fylker enn til norsk økonomi. Situasjonen er motsatt for bedrifter i Rogaland.

Industri har lavest forventninger

Det er ikke store forskjeller mellom bransjene

i forventninger til eget fylke. Det varierer mellom 16 og 21 poeng, som er markert ned fra 31 til 42 poeng ved forrige måling. Industri (16 poeng), inkludert petroleumsnæringen, har lavest forventninger. Forventningene til svak utvikling innen petroleumsnæringen påvirker forventningene til eget fylkes framtidssikter. Graden av oljeeksponering svekker også forventningen. Bedriftene med høyest grad av oljeeksponering har minst positive forventninger (12 poeng), mens lavere grad av oljeeksponering bedrer forventningene (21-22 poeng).

Bedrifter uten eksport og med lav andel bedriftskunder er mer positive

Bedrifter med ingen eksport har noe høyere forventninger (21 poeng) til eget fylke enn de med stor grad av eksport (15 poeng). Dette er ned fra hhv 37 og 22 poeng ved forrige måling. Bedrifter med

Bedrifter som opererer mot privatmarkedet er mer positive

Bedrifter som leverer til privatkunder og husholdninger er mer positive (20-22 poeng) enn bedrifter som i all hovedsak leverer til bedriftsmarkedet (16 poeng). Fortsatt god privatøkonomi, der lavere renter motvirker noe høyere arbeidsledighet, kan bidra til at de bedrifter som er eksponert mot privatkunder er mer positive enn bedrifter som primært har bedriftskunder og således mer eksponert for oljenedgang og ringvirkninger.

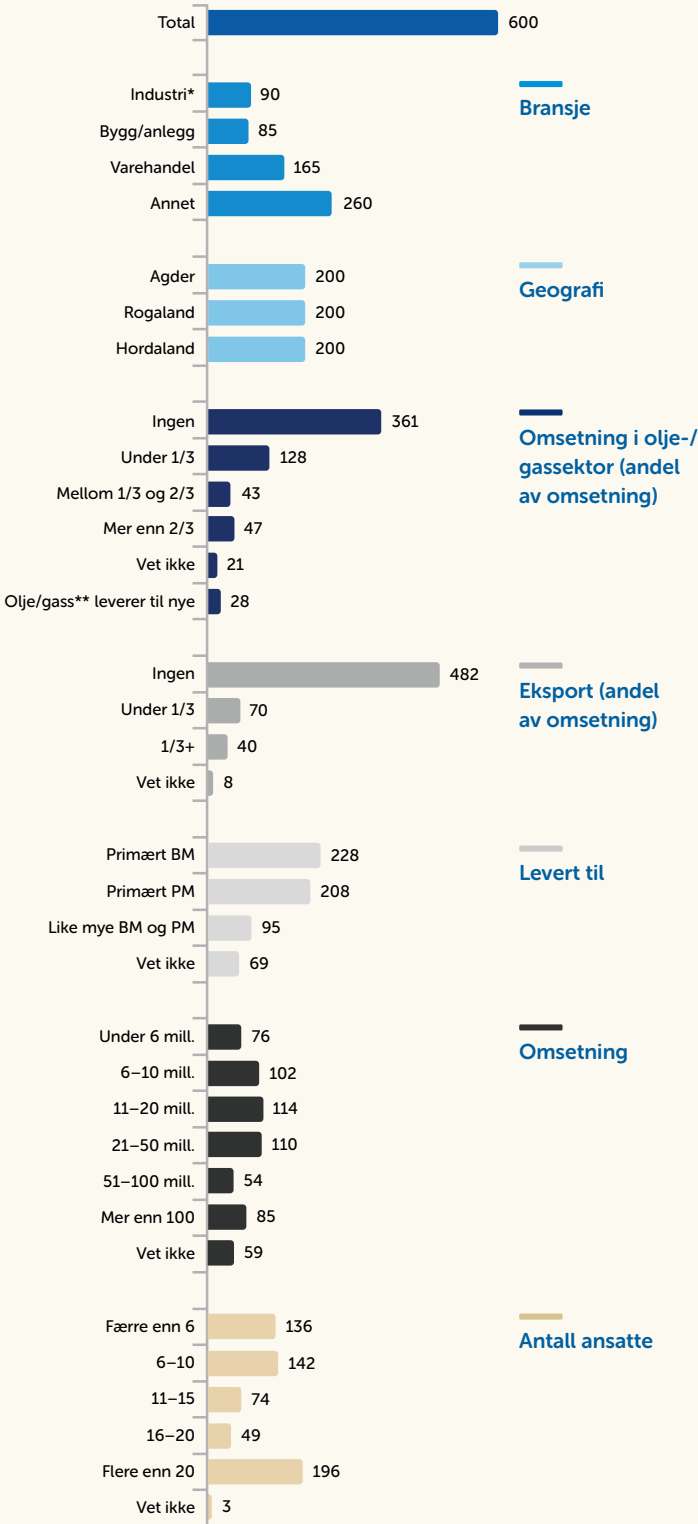
De største bedriftene har svakest forventninger

De største bedriftene, med over 100 millioner kroner i omsetning, er mest negative til utviklingen i norsk økonomi fremover (ned fra 32 til 13 poeng). Det er således et betydelig flertall negative bedrifter innen denne kategorien. De nest største bedriftene, med omsetning på 51-100 millioner, er blitt mye mindre positive enn i forrige undersøkelse (ned fra 39 til 15 poeng).

primært bedriftskunder er mindre positive til utviklingen i eget fylke (17 poeng) enn bedrifter med en større andel privatkunder (22-24 poeng).

Mindre bedrifter er mer positive

Størrelse målt i omsetning har lite utslag på forventningene til utviklingen i eget fylke, men målt ved antall ansatte synes mindre bedrifter å være mer positive til utviklingen. De største bedriftene med flere enn 16 ansatte er noe mer kritiske til framtidsutviklingen (17-18 poeng) enn de mindre bedriftene (22 poeng). Dette kan skyldes større press på nedbemanning for større bedrifter.

*) Inkludert bergverk/utvinning/el./gass/damp/VA/renovasjon

**) Omsetter mer enn 1/3 i/til olje/gass og har de siste 12 md. begynt å levere til nye sektorer. Det er 28 slike bedrifter (13 bedrifter i forrige undersøkelse).

Respondentene

600 bedrifter har vurdert utsiktene for de viktigste drivkreftene de kommende 12 månedene samt vurdert utviklingen siste 12 måneder.

Resultatene blir gjengitt som en såkalt diffusjonsindeks der 50 er nøytralt nivå. Dersom det er flere positive enn negative svar, blir indeksen høyere enn 50. Dersom det er flere negative enn positive svar, blir indeksen lavere enn 50. Indeksen har tyngdepunkt mot 50. Dette innebærer at det skal mer for å løfte og senke indeksen jo lenger man er fra 50.

Følgende seks indikatorer vektet

likt til en hovedindeks:

1. Antall årsverk
2. Omsetning
3. Lønnsomhet
4. Investeringer
5. Ordreserve
6. Generell økonomisk utvikling de siste 12 månedene

Undersøkelsen er gjennomført i samarbeid med TNS Gallup.

Coast Seafood har hele verden som marked

Mens bedriftene i olje- og gassklyngen møter krevende utfordringer, går norsk oppdrettsnæring som aldri før. Hos Coast Seafood ser administrerende direktør Sverre Søråa ingen grenser for veksten de kommende årene. Kundene står i kø både i USA, Europa og Østen

Søråa leder verdens største uavhengige salgs- og markedsføringsselskap for oppdrettsfisk. Den familieeide virksomheten har nærmere 40 små og mellomstore leverandører fra Rogaland i sør til Finnmark i nord. Hovedproduktene er laks og ørret. Coast Seafood har også en egen fabrikk for pelagisk fisk (sild og makrell) i Måløy i Sogn og Fjordane, samt er medeier i en egen fabrikk for foredling på Sotra. Virksomheten ble etablert i 1994, og har vel 35 ansatte. Årsomsetningen er på cirka 3,2 milliarder kroner. I fjor gikk 85.000 tonn fisk gjennom dette leddet.

Markedet er i praksis globalt – det vil si Europa, USA og Østen hvor land som India, Indonesia, Kina, Sør-Korea, Vietnam, Thailand og Taiwan er de viktigste. Etterspørselen etter fisk er i sterk økning, og den kundegruppen som vokser mest, er middelklassen. I de asiatiske landene

utgjør denne gruppen i dag cirka 570 millioner mennesker. Den økonomiske veksten i denne delen av verden gjør imidlertid at den allerede i 2020 vil være tredoblet, og i 2030 kan det være hele 3,2 milliarder mennesker.

Sverre Søråa kom selv fra konkurrenten Domstein da han i 1994 etablerte Coast Seafood. Utgangspunktet var tanker og ideer om hvordan ting innen havbruk kunne gjøres annerledes og bedre. Å rive ned skillet mellom produsenter og eksportledd, var noe av det viktigste den gang.

Sikter på 200 milliarder

For tiden er det ingen tvil om at den norske kronen gir konkurranseevnen et betydelig løft. Næringen har imidlertid lært seg til å leve med skiftende rammevilkår. Det gjør at robustheten er god.

Sjømatindustrien hadde i fjor en samlet eksport verdt 63 milliarder kroner, hvorav oppdrettsnæringen stod for 43 milliarder. Bransjen har et mål om at man i 2050 skal ha femdoblet produksjonen, det vil si øke til over fem millioner tonn. Med utgangspunkt i dagens tall betyr det en eksportverdi på 200 milliarder kroner,

noe som illustrerer potensialet. Den klart største produktgruppen for Coast Seafood er laks, samt ørret. Konsernsjefen mener det er naturlig å tenke et bredere produktspekter etter hvert. Sild og makrell er et eksempel på dette, og annen hvitfisk kan komme etter hvert. Fokus på forskning og utvikling gjør at framtiden ser spennende ut. For tiden foregår det eksempelvis forsøk med produksjon av tang og tare som kan bli stort internasjonalt.

Anlegg til havs

Oppdrettsbransjen har suksess også i hjemmemarkedet. For 10 år siden var laksen knapt i kjølediskene i norske dagligvarebutikker. I dag er den en meget populær råvare.

-De viktigste suksessfaktorene?

At vi produserer produkter som holder høy kvalitet, og ikke minst at vi løser det som måtte være av utfordringer. Mediene trekker ofte fram luseproblemene. I bransjen føler vi at vi er veldig nær å løse hele denne problemstillingen. Når det gjelder bruk av antibiotika, er den meget lav her til lands, sier Sverre Søråa.

Bransjen har et mål om at man i 2050 skal ha femdoblet produksjonen.

Sjefen i Coast Seafood vil gjerne fortsatt bruke norske fjorder og kystnære strøk, og ser ikke for seg store landbaserte anlegg.

-Fjord og kyst er en viktig del av profilen til norsk oppdrett. Vi har naturgitte forutsetninger som ikke minst de internasjonale markedene setter stor pris på. Men skal vi klare å øke produksjonen, sier det seg selv at vi må finne gode løsninger, i tillegg til dagens måter å produsere på. Havbaserte anlegg er en av de mulighetene det nå jobbes med.

Hele verden på 3-4 dager

Å bringe ferske varer til markedet, er en forutsetning for suksess. Ved siden av kvaliteten på råvarene, er logistikk det

viktigste konkurransefortrinnet. I buken på stort sett alle internasjonale flyruter fra Norge, finner man norsk laks. Et hvilket som helst marked i hele verden kan nås på 3-4 dager.

-Hvor er Coast Seafood om 10 år?

-Så lenge vi har en strategi som sier at vi skal fokusere på markedsføring og salg, klarer vi oss godt med den strukturen vi har i dag. Skulle vi kjøpt og drevet egne anlegg, ville vi hatt behov for kapital utenfra. Et viktig neste skritt for oss, og for så vidt hele næringen, er økt foredling av produktene. Det gjør vi i dag ved vårt anlegg på Sotra Fiskeindustri.

For flere år siden satset vi et tosfret millionbeløp på produksjon av filet her, og i disse dager sender vi ut de første produktene emballert i såkalt kontrollert atmosfære. I forhold til foredling av produktene, møter vi tollutfordringene i EU. Det å kunne gjøre mer med produktene før vi sender dem fra oss, blir en av de viktigste mulighetene og utfordringene i årene framover, sier Sverre Søråa.

Krisen er et varsko om å jobbe smartere

I løpet av det siste tiåret har **National Oilwell Varco (NOV)** i Norge økt årsomsetningen fra 2,5 til 45 milliarder kroner. Nå gjør ordretørke seg gjeldende også her. Men NOV-sjef Tor Henning Ramfjord mener situasjonen også skaper muligheter for å jobbe smartere og mer kostnadsriktig. Nå kan oljebransjen gjøre det man burde gjort for mange år siden, nemlig å standardisere løsningene i mye større grad, sier han.

Boreutstørsleverandøren NOV har hatt opp mot 5000 ansatte her i landet fordelt på blant annet Agder og Rogaland. Selskapet er verdensledende innen sitt segment og leverer komplette borepakkere. NOV ledes fra Houston i USA, samtidig som Norge er et tyngdepunkt for virksomheten, både med tanke på norsk sokkel og internasjonalt. Alle piler har pekt opp, også her. I juni kom likevel beskjeden. 1500 ansatte fordelt på 900 faste og 600 innleide

må gå. Prosessen er krevende og vanskelig for både selskap, dem som rammes og staben som er igjen. NOV var blant de siste store som offentliggjorde reduksjoner. Ifølge Tor Henning Ramfjord var timingen før sommeren viktig.

Selskapet hadde en omfattende aktivitet de to første kvartalene i år, og det ville ha vært feil å annonsere slike tiltak midt oppe i de viktige leveransene. Reduksjonene gjennomføres i hele selskapet og på alle lokasjoner i Norge. Mye skal være gjort innen utgangen av 2015. Men ledelsen kan ikke utelukke en ny runde i løpet av 2016. Utviklingen i markedet avgjør. Her som ellers er man imidlertid forberedt på muligheten for en langvarig lav oljepris.

... ledelsen er ikke i tvil om at man kommer styrket ut av omstillingen, selv om tiltakene smerter i dag.

NOV-sjefen er kritisk og mener at omstillingen gjøres vanskeligere av at mange, både i politisk sammenheng og ellers, har et negativt fokus på oljebransjen og snakker den ned.

Alt må ikke være skreddersøm

Det betyr imidlertid ikke at det ikke er behov for endring, for det er det, understreker Tor Henning Ramfjord. Lav oljepris vil stille krav til langt mer robuste prosjekter offshore. Det kanskje viktigste tiltaket for å få til dette, er økt standardisering. -Vi kunne simpelthen ikke fortsatt med det kostnadsnivået vi har hatt. Da hadde bransjen stoppet helt opp, ikke minst her hjemme. Derfor kan det som nå skjer også brukes konstruktivt, sier han og viser til at bransjen må bort fra at alt som har med rigg og teknologi å gjøre, skal være skreddersøm. Stikkordet i framtiden er langt større grad av standard løsninger. Ikke fordi dette på noen måte er dårligere, men fordi det er det rette, mener han.

Skal man få til det, må alle aktører, fra oljeselskap til leverandører, gjøre det de er best til og overlate til ekspertene å løse de spesifikke utfordringene. Det er Tor Henning Ramfjords appell ikke minst til operatørselskapene. NOV-sjefen mener store prosjekter på norsk sokkel kunne ha vært gjennomført både billigere og bedre på denne måten. Han sier det bør være mulig å standardisere opp mot 80 prosent av et prosjekt, hvilket åpenbart er langt mer hensiktsmessig og kostnadsriktig enn om det meste skal skreddersys til minste detalj.

Internasjonalt eierskap gjør oss sterkere

NOV-sjefen tror omstillingen også vil kreve mye mer samarbeid mellom aktører som hittil har sett på hverandre som konkurrenter. Det kan de neste årene bety større virksomheter, kan hende særlig blant de små og mellomstore aktørene på leverandørsiden.

Selv sitter Ramfjord som leder for den nasjonale organisasjonen og et stort, internasjonalt selskap. Han mener det er en lykke for virksomheten her hjemme at man har en sterk internasjonal eier. -Norsk industri, ikke minst innen olje og gass, har vært preget av sterke personligheter og gründere som har etablert viktige fagmiljøer og bedrifter. Men på et tidspunkt vil det ofte være behov for enda større muskler om man skal kunne vokse. Slik var det for oss, og slik har det vært for flere andre bedrifter innen klyngen. I dag tror jeg vi kan slå fast at regionen vår ikke hadde stått så sterkt som den gjør uten NOV og andre store aktører.

God dialog med kommuner og fylker

NOV-sjefen er også styreleder i det såkalte NODE-samarbeidet, en klynge av flere tittalls teknologibedrifter i Agder. Ved siden av bedriftene, har regionen tatt grep og bygget opp et stadig viktigere miljø innen forskning og utvikling. NOV-ledelsen er ikke i tvil om at man kommer styrket ut av omstillingen, selv om tiltakene smerter i dag. -Men vi vet ikke hvor langt ned vi skal, det må vi bare erkjenne. Vi må gjøre de grepene som må til for å vise at vi fortsatt er liv laga her. Heldigvis kan vi slå fast

at norske ingeniører fortsatt er billige på verdensplan. Det betyr mye.

Inntil videre skal bedriften gjennom tøffe runder internt. Da hjelper det å ha en tett og god dialog med kommuner, fylker og arbeidslivsmyndigheter i Agder, området som for deres del rammes spesielt hardt nå. Ved siden av enkeltpersoner og familier som rammes, er det alltid fare for at viktig kunnskap går tapt i en slik prosess. Derfor er det viktig at de som nå må gå, får god oppfølging der de er.

-Vi står sammen internt, både ansatte og ledelse. Det gir meg tro på at vi kommer ut som en enda sterkere bedrift, sier Tor Henning Ramfjord.

Lav oljepris er den nye normalen

-Jeg har stor respekt for oljeprisen, men den lar seg ikke påvirke. Det jeg kan gjøre, er å sørge for at bedriftene våre til enhver tid er best mulig tilpasset rammevilkårene. Inntektene må være høyere enn kostnadene. Som investor og eier jobber vi langsiktig, men i disse tider må vi også være i stand til å tenke fra dag til dag når situasjonen krever det.

Fra toppetasjen til HitecVision i Jättavågen, har Ole Ertvaag 360 graders utsikt til en region hvor næringslivet i større eller mindre grad har klart å tilpasse seg en langt lavere oljepris. I likhet med sjeføkonom Kyrre M. Knudsen i SpareBank 1 SR-Bank tror Ertvaag oversikt og kontroll er nøkkelen til framtidig suksess.

HitecVision står bak fem fond med en samlet kapital på cirka 5 milliarder amerikanske dollar, tilsvarende litt over 40 milliarder kroner med utgangspunkt i dagens kurs. Pengene kommer fra internasjonale profesjonelle investorer, eksempelvis pensjonsfond, andre lands «oljefond», forsikringsselskaper og stiftelser.

Selskapets største fond har vel 40 investorer. Nær 90 prosent av kapitalen kommer fra land utenfor Norge. Fondene har eierandeler i 30 selskaper, fra mindre teknologiselskaper med et titalls ansatte til store konsern med flere tusen ansatte. HitecVision har 59 ansatte, 37 i Stavanger, 17 i Oslo og 5 i Houston.

Med krav om 25 prosents avkastning sier det seg selv at det er krevende å manøvrere i usikre tider hvor organisasjonene må trimmes. Fortsatt er imidlertid investeringsviljen og –evnen høy, forutsatt lange

kontrakter og ditto kontantstrøm.

Fabrikkeiertiden

For Ole Ertvaag er fasen som olje- og gassnasjonen Norge nå er inne i, like viktig som det faktum at oljeprisen har falt de siste månedene. HitecVision-sjefen mener den største utfordringen for bransjen er å erkjenne at entreprenørtiden på sokkelen er over. Han trekker tidslinjen fra pioner-tiden og havets gullgravere på 1960-tallet, via entreprenørårene hvor de store feltene ble bygget ut og satt i drift og til i dag, en periode han selv kaller fabrikkeiertiden. Begrepet forklarer han slik:

-Innen olje og gass er det nå de sunne og viktige forretningsprinsippene som gjelder: Omsetning, marginer, resultat, egenkapital og riktig balanse. Gjennom mange år nå har vi fått godt betalt for talent og risiko i et marked hvor etterspørselen har overgått tilbudet. I dag er bildet snudd opp-ned. Dermed må vi tilpasse oss. Det å ha kontroll på kontantstrømmen er viktigere enn noen gang. Det var nettopp der de leverte, de gamle fabrikkieierne hvorav noen av dem stod bak Stavangers stolte hermetikkindustri. De talte opp kassen hver dag, de var tett på virksomheten fra time til time. Da visste de også hvor skoen trykket. Det handler om å jage marginer, tenke volum og hele tiden ha fokus på å jobbe smartere og bedre. Se eksempelvis på bilbransjen, dagligvarebransjen og de store logistikk-aktørene. De tenker og jobber industrielt. Vi har alle mye å lære av dem.

Fra sin posisjon i SpareBank 1 SR-Bank er sjeføkonom Kyrre M. Knudsen enig. Det å tenke industrielt blir stadig viktigere. -Vi har noen fantastiske år bak oss hvor

en høy oljepris har kunnet forsvare høye kostnader, og både organisasjoner og enkeltpersoner har lagt seg til vaner som nå må endres. Mer eller mindre uavhengig av utviklingen i oljeprisen, er det tid for å snu denne utviklingen. Ting må gjøres på

en standardisert og mer kostnadseffektiv måte. Vi må jobbe smartere, enklere og billigere. De som klarer å ta denne rollen, vil fortsatt ha store muligheter, sier Knudsen.

Viktigheten av godt håndverk

Det er ikke første gang bremsene settes på i markedet. Bransjen har de siste tiårene vært gjennom flere perioder karakterisert som kriser. Hver gang har man sagt at det som skjer nå, er unikt. At mulighetene aldri blir de samme. Hver gang har markedet tatt av igjen.

Det skjer imidlertid ikke denne gang, mener Ole Ertvaag. I hvert fall må man være forberedt på at oljeprisen aldri kommer tilbake til gamle høyder. Å ta følgene av en slik utvikling har for så vidt også banknæringen gjort tidligere, understreker Kyrre M. Knudsen.

-Først gjennom bankkrisen på 90-tallet, så i forbindelse med finanskrisen for noen år siden. Gjennom slike runder lærer man viktigheten av godt håndverk. Generelt handler det om å tjene kronen før man bruker den, sier han.

Ertvaag og Knudsen er enige om at de som tilpasser seg en lav oljepris i dag, er rustet for fremtiden. Og begge ser at det fortsatt finnes mange muligheter. Det handler om å ha erfaring, slik at man forstår bransjen og hva som skjer.

Det å tenke industrielt blir stadig viktigere.

-De beste styremedlemmene jeg har i dag, er de ansattes representanter. De vet hva det dreier seg om, og de vet hva som må til for å komme på rett kjø, sier Ole Ertvaag.

Kunnskap skaper verdi

Det viktigste nå er å ha kontroll over alle virksomheter uten lange kontantstrømmer. Oljeservice er ett av de utsatte områdene. Skip og rigg et annet. Men næringen totalt sett består av langt mer enn dette. Rørledninger, subseavirksomhet, forankrings-systemer. I HitecVision er man villig til å investere om bare kontraktene er på plass.

Derfor har man også tro på noen av de mindre oljeselskapene selv om også de møter utfordringer i dag. Spike Exploration og PURE E&P som begge er eid av HitecVision er to eksempler. Eierne sier selskapene kommer. Oppsiden er stor.

Kunnskapen hos nøkkelfolkene deres er høy. Og ikke minst kan de jobbe i et marked med lav oljepris.

Hva med fornybar energi, når blir det et satsingsområde også for HitecVision? - Det er umulig å si. Står vi overfor et prosjekt vi vurderer som godt nok, går vi for det. Som alltid er det kvaliteten og muligheten for avkastning som avgjør. Men generelt har vi stor tro på olje og gass i all overskuelig framtid. Og for alt vi vet vil dagens fossile energi kunne konkurrere med ny energi på måter vi ikke vet om i dag.

Prosjekter må i gang

Hvor lenge vil bremsen i dagens marked være på?

Heller ikke HitecVision-ledelsen kan gi noe svar på det. Resten av 2015 blir krevende. Det samme gjelder for 2016, kanskje enda

lenger. Men uansett oljepris, ting må vedlikeholdes. Og noe nytt må bygges. Aktivitetene vil kunne ligge på et lavere nivå, men prosjekter settes i gang.

Enn så lenge er Ole Ertvaags råd til næringslivet forøvrig basert på hvordan han selv leder HitecVision.

-Det handler om å gjøre de rette tingene. Og det handler om å gjøre dem rett. Uavhengig av rammevilkår må vi tjene penger. Inntektene må være høyere enn kostnadene. Ellers er ikke virksomheten bærekraftig. Og det er viktig å telle opp kassen hver uke. Rede penger er gull verdt. Sist, men ikke minst: Vi må ikke miste troen på fremtiden. Det finnes fortsatt fantastiske forretningsmuligheter for den som vil, sier han.

Nye arbeidsplasser skapes i allerede eksisterende bedrifter

Han er på mange måter representant for en utrydningstruet del av næringslivet. En lokal, familieeid bedrift som ikke er tilknyttet oljebransjen, og som har utstrakt internasjonal virksomhet og eksport. Gjennom Laerdal Medical har Tore Lærdal i flere tiår stått for en langsiktig innovasjon og verdiskaping innen helsesektoren.

-Nei, det er ikke mange igjen av oss, sier Lærdal med et lakonisk smil om munnen. Han viser til at flere stolte navn innen næringslivet enten er kjøpt opp eller har gått inn i større konstellasjoner, ofte internasjonalt. Andre igjen har flyttet ut. For industribedrifter har Stavangerregionen vært en utfordring i flere tiår. Ved siden av knapp tilgang på arbeidskraft, har

kostnadene ved å drive her blitt for høye for mange. I så måte har fallet i oljepris og svekket krone gjenopprettet en god del av den tapte konkurransekraften for eksportbedrifter utenom energisektoren, i det minste for noe tid.

Som så mange andre er Tore Lærdal sterkt positiv til alle initiativ som kan skape nye arbeidsplasser. Et ambisiøst mål om 10.000 nye jobber de kommende årene, mener han er viktig. Likevel tror han tilveksten først og fremst vil skje i eksisterende bedrifter. Det er her potensialet er størst, mener han.

-Selvsagt er tilrettelegging for nye grunderbedrifter viktig. Men forskning viser klart at nye arbeidsplasser i første rekke skapes

i allerede etablerte bedrifter. Eksisterende virksomheter må ta mer ansvar for å skape nytt, og da basert på nye produkter og tjenester. På dette området kan, og må vi, bli mye flinkere, sier han.

Må bli dyktigere på markedsføring

Lærdal mener regionen kan skape nye verdier, basert på det solide grunnlaget man allerede har.

-Vi har sterke miljøer knyttet til risiko og risikostyring. Vi har boresimulering på Ullandhaug, fagmiljøet ved NATO-hovedkvarteret på Jåttå, en planlagt stor-satsing på helikoptersimulator på Sola og selvsagt alt det som foregår i olje-tilknyttede bedrifter. Denne kunnskapen representerer en mulighet i forhold til

... vi har satt som mål å hjelpe våre samarbeidspartnere til å redde 500.000 flere liv hvert år innen 2020.

helsesektoren, som har særlig mye å hente gjennom bedre risikostyring og effektivisering. Dette vil være viktig her hjemme, og det kan også skape nye eksportmuligheter. Vi må bli flinkere til å markedsføre og selge produkter internasjonalt.

Tore Lærdal har fått spørsmålet mange ganger før: Hvorfor fortsatt hovedkontor i Stavanger når bedriften har en eksportandel på 98 prosent og hele verden som marked?

-Utflagging er ikke et spørsmål om enten-eller. Vår bedrift har gjennom flere tiår drevet en bevisst globalisering av hele verdikjeden, og vi har i dag 70 prosent av våre ansatte og over 60 prosent av vår produksjon i utlandet. Samtidig, og det er det meget viktig for meg å understreke, har vi styrket sysselsettingen i Stavanger. Dette er virksomhetens viktigste kompetansesenter. Vi har 40 nasjonaliteter blant våre cirka 400 ansatte her, og de driver med alt fra forskning og utvikling til produksjon og markedsføring. Her hjemme har vi

også det viktige naboskapet til Safer, vårt akuttmedisinske senter som vi etablerte i samarbeid med Stavanger Universitets-sjukehus og Universitet i Stavanger.

Fokus på mor-barn

"Helping save lives". Å hjelpe til med å redde liv, er det det dreier seg om for hele organisasjonen. Ambisjonene er høye; vi har satt som mål å hjelpe våre samarbeidspartnere til å redde 500.000 flere liv hvert år innen 2020. Dette gjør vi ved å forebygge for tidlige dødsfall hvor en uventet situasjon truer eller stanser oksygentilførselen til hjernen. Eksempler på dette er plutselig hjertestans, trafikkulykker, drukning og manglende pustehjelp til nyfødte i fattige land.

Mange kan reddes. Det handler om å gi pasienten en best mulig omsorg fra alarmen går, via akuttbehandling utenfor sykehuset og til behandling når pasienten er innlagt. Ved siden av utstyr og teknologi, dreier det seg om mennesker som jobber best mulig sammen. Teamtrening er en

kritisk faktor for å oppnå best mulige resultater innen helse.

Selv har Tore Lærdal, som i dag er styreleder i virksomheten, størst fokus på de deler av verden som trenger hjelpen aller mest. I den tredje verden er mor-/barn-dødeligheten utbredt. Bedriftens "Helping Babies Breathe"-program er med på å avhjelpe dette, og er allerede introdusert i mer enn 60 land. Flere enn 300.000 fødselshjelpere er trent og utstyrt for å gjøre fødsler i disse landene tryggere både for mor og barn. Laerdal bidrar på non profit-basis med alt fra utstyr til trening.

-Av alle målgrupper er dette den mest sårbare. Å se resultatene inspirerer oss til å jobbe enda hardere. På mange måter er dette innovasjon i praksis – nyskaping som redder liv. Mulighetene for innovasjon ligger etter min mening ikke minst i bedre implementering av kunnskap vi allerede har, sier han.

Nå får vi testet kvaliteten på eierskap

Mange bedrifter står foran nye tider som følge av endring i markedet. Omstilling stiller krav internt så vel som eksternt. I slike situasjoner er det viktig å være klar over at ved siden av kapital bidrar banken med kompetanse, sier sjef for bedriftsmarkedet i SpareBank 1 SR-Bank, Tore Medhus.

Vel 150 rådgivere har en tett og god dialog med bankens 15.000 bedriftskunder. Det er nå kundene merker at det betyr noe å ha en relasjon til en lokalt forankret bank. Her har man da også sammenfallende interesser, samtidig som banken må ivareta egne interesser, framholder Medhus.

Hvordan oppfatter banken situasjonen i næringslivet?

-Utviklingen det siste halve året har nok vært noe mer negativ enn det vi hadde ventet. Kombinasjonen av lav oljepris og en mer uklar situasjon i Kina skaper usikkerhet rundt den globale økonomien og vekstkraften. Dette påvirker vekstimpulsene og kan ha følger langt ut over oljebransjen, sier Medhus.

I mer utfordrende tider trenger mange bedrifter en større verktøykasse. Det handler om å ta grep, og å rette fokus mot alt fra budsjetter, prognoser og strategier til restrukturering og kan hende realisering av eiendom og andre verdier. En del bedrifter vil se seg om etter nye markeder – også internasjonalt. Mange virksomheter i vår region har verdensledende teknologi innen olje og gass. Nå er kanskje den rette tiden for å ta den ut i verden. En del virksomheter har tidligere styrt etter likviditet, men trenger nå mer raffinerte måter å navigere på. Som bank har vi mange ressurser på dette området, og vi vil selvsagt bistå våre kunder i alle faser

de måtte være i, framholder Medhus. Antallet kunder som henvender seg til banken for å diskutere status og økonomi er høyere nå enn for 12 måneder siden. Mange virksomheter ønsker imidlertid en tettere dialog med banken fordi de forbereder seg på tøffere tider, ikke fordi de er i krise. Bankens på sin side har heller ikke registrert økt mislighold det siste året.

Ved siden av bedriftsledelsen, mener Tore Medhus det er positivt og viktig at eierne engasjerer seg i bedriftene i omstillingstider.

-Det er i slike tider at man virkelig får testet kvaliteten på eierskap. Nå har vi lagt bak oss noen år hvor utbyttene har vært forholdsvis store. I dag har jeg lyst til å blåse liv i begrepet "innbytte". For en del bedrifters vedkommende er det viktig at eierne nå bidrar med midler, sier han.

-Noe av det viktigste vi kan lære av situasjonen som vi nå er i, er at utvikling ikke alltid er lineær, slik vi ofte tror. Vi opplever tidvis endringer i rammebetingelsene. Vi har tro på at energisektoren kommer sterkt tilbake. Og ikke minst har vi tro på at mye av den teknologien bedrifter i vår region har utviklet, fortsatt har et stort potensial både hjemme og ute.

Mange vil ut

Runar Skarstein, direktør for bankens internasjonale satsing, internasjonal cash management, registrerer at stadig flere bedrifter sonderer internasjonale muligheter etter mange år i det norske offshoremarkedet.

Innen internasjonal cash management bidrar banken med rådgivning i forbindelse med arbeidskapital og likviditetsstyring samt teknologi og produkter knyttet til dette. Tradisjonelt sett er det gjerne store

virksomheter som benytter seg av denne typen tjenester. Den senere tid har også mindre og mellomstore aktører innen oljebransjen sett viktigheten av å rette blikket ut, forteller Skarstein.

-De søker nye markeder utenfor landets grenser. Her har vi både rådgiverkompetanse og nettverk, enten kunden ønsker å etablere nye allianser, opprette datterselskaper eller gjøre oppkjøp ute.

Krevende for rederne

Stig Horsberg Eriksen, ansvarlig for olje og gass samt shipping i SpareBank1 SR-Bank, har for tiden et spesielt fokus på rederiene og den store flåten av offshorerelaterte fartøyer norske redere står bak.

-Vi har lagt bak oss en periode med flere års vekst, høy oljepris og sterk framtidstro. Innen offshore ble det i denne perioden kontrahert mange nye skip. Vi venter at vi har i hvert fall to år foran oss, kanskje mer, hvor markedet vil være tøft. De fleste av våre kunder er fortsatt relativt solide selv om denne situasjonen selvsagt er en belastning. Generelt vil rederier med svak balanse og lav kontraktsdekning være dem som får problemer først.

Fortsatt er det nybygg som skal leveres. Det vil ikke gjøre markedet enklere. Mange skip tvinges i opplag, eldre fartøyer vil trolig fases ut. I noen av kontraktene som inngås, vil rederne gå med tap og rater som kan være så lave som halvparten av det det koster å drive fartøyet.

I denne situasjonen utelukker ikke Stig Horsberg Eriksen at næringen kan stå foran en fase med sammenslåinger og annen form for konsolidering.

I mer utfordrende tider trenger mange bedrifter en større verktøykasse.

Vekst gjennom konsolidering

I SpareBank1 SR-Bank Markets Corporate Finance avdeling bekrefter Øyvind Wathne Aasmyr at det går lengre tid mellom transaksjonene i markedet for kjøp og salg av bedrifter. Samtidig ser han store muligheter for virksomheter med unik teknologi og/eller tjenester. Statoils STEP program og senere også lavere oljepriser gjør at det å kunne tilby kostnadseffektive løsninger er viktigere enn noen gang.

-Det kan dreie seg om ulike teknologi innen boring eller eksempelvis nye måter å gjøre brønnintervensjon på. Begge områder har sterkt fokus for tiden. De virksomhetene som har noe å tilby her, er fortsatt meget interessante for både industri og investorer, sier Aasmyr.

Innen Corporate Finance ser man også at bedrifter med spiss teknologi nyter godt av dollarkursen i forbindelse med eksport

til både eksisterende og nye markeder. For mange vil trolig de internasjonale mulighetene være minst like interessante som markedet her hjemme det kommende året.

Apropos internasjonale forhold, er det grunn til å vente at den konsolideringen vi nå ser på teknologisiden gjennom sammenslåing av store aktører som Halliburton/Baker Hughes, Schlumberger/Cameron, vil fortsette.

-De store blir større og tar en større del av verdikjeden. Det representerer en utfordring for de mange små og mellomstore aktørene, sier Aasmyr. Samtidig er det viktig å merke seg at det ser ut til at det er dette sluttkunden, operatørene, vil ha.

Virksomheter som kan komme til å møte utfordringer, er bedrifter som sitter med såkalt svingkapasitet, hvor man kan hende

har eget produksjonsutstyr, men mangler egne og unike produkter eller teknologi. I nedgangstider vil viktige kunder kunne ta relativt mer volum internt. Øyvind Wathne Aasmyr tror man vil kunne se konsolidering ved at flere slår seg sammen for å stå bedre rustet utad.

-Markedet for kjøp og salg av bedrifter er fortsatt preget av at man har utfordringer med å finne markedsprisen hvor kjøper og selger blir enige om pris. Slik vil det trolig være en stund ennå. For bedriftene er det uansett viktig å fokusere på sine komparative fortrinn i en bransje hvor konkurransen er stadig sterkere med tilhørende høye ledige kapasiteter. Jeg tror på at bedriftene må ta utgangspunkt i det man kan best, framfor å bredde seg for mye, sier Øyvind Wathne Aasmyr.

Wenches råd

Mange bedrifter må tenke nytt og utradisjonelt når ordrebøkene tynnes ut og markedet er i endring. Få oversikt over situasjonen, ut-arbeid en plan med konkrete tiltak og sørg for at det man har bestemt seg for, settes ut i livet, er rådet fra Wenche Drønen Christenssen, administrerende direktør i SpareBank 1 Regnskapshuset.

Selskapet eies av SpareBank 1 SR-Bank, og er i vekst i hele bankens markedsområde.

De fleste store bedrifter har kompetanse på huset, mens små og mellomstore virksomheter ofte trenger daglig bistand utenfra.Dette gjelder ikke minst ved omstilling. Wenche Drønen Christenssen har den verktøykassen mange bedrifter trenger i omstillingstider. Hun gir disse rådene.

Gjør de viktige vurderingene

- Gå gjennom og oppdater bedriftens strategi og planer
- Sikre oversikt over økonomien. Be gjerne bedriftens regnskapsfører om bistand i arbeidet med å sette opp realistiske budsjetter, likviditetsoversikter osv.
- Sjekk rutiner knyttet til utestående fordringer (effektiv kredittid) og varelager. «Cash is king» i disse tider.
- Sjekk finansieringsstruktur i forhold til fornuftig nedbetalingstid på lån når bedriften går inn i en fase med lavere inntjening.
- Gå gjennom kostnader, vurder muligheten for å gjøre noe med husleie, samt kutt driftskostnader der dere kan.
- Vurder personalkostnadene, og om ledig kapasitet kan brukes mer effektivt. Kan noen arbeidsoppgaver, eksempelvis regnskap, outsources slik at bedriften får lavere og mer forutsigbare kostnader?

AKTUELLE TILTAK

- Avtal møte med regnskapsfører i forbindelse med status og framtidig økonomi.
  - Be om møte med banken med tanke på eventuell refinansiering, evt. endret nedbetaling av lån osv.
  - Vurder å ta en profesjonell bidragsyter inn i styret. Kan hende er dette også tidspunktet å hente inn en nyskapende ung person som
- kan være med å sette spørsmålstegn og utfordre bedriften.

  - For bedrifter med mange ansatte, tilpass antall årsverk til et lavere aktivitetsnivå. Samarbeid med de tillitsvalgte. De vet ofte hvor skoen trykker
  - Har virksomheten flere selskaper? Se på selskapsstruktur og forenkle om mulig.

Verdensøkonomien og oljeprisen i 6 punkter

- 1

Normal vekst i verdensøkonomien i 2015, på linje med 2014. For 2016 ventes det at den lave oljeprisen vil bidra til noe høyere vekst i verdensøkonomien. Lavere vekst i Kina og Asia motvirkes av høyere vekst i Europa og USA.
- 2

For å stimulere veksten de siste årene, har flere sentralbanker i de store regionene senket styringsrentene til svært lave nivåer. Vi venter at den amerikanske sentralbanken vil sette opp renten moderat, mens sentralbanken vil fortsette med støttepakken i Europa. I Kina har man også redusert renten for å støtte økonomien.
- 3

USA har i løpet av 2015 fått et oppsving. Det er god stemning blant bedriftene og husholdningene. Arbeidsledigheten har falt mot 5%. Vi venter at dette vil holde den økonomiske veksten oppe også i 2016.
- 4

I Europa har det vært trått etter finanskrisen i 2008, men man er nå på bedringens vei. Flere forhold bidrar til å løfte Europa, herunder lave energipriser, lavere rente og svakere valutakurs. Den forsiktige bedringen innebærer at vi i år og neste år anslår en vekst på 1,5% i Eurosonen. Videre bedring i Europa er avhengig av at risiko knyttet til Hellas, Krim og Midtøsten/Nord-Afrika begrenses.
- 5

I første halvår 2015 vokste økonomien i Kina med 7%, mens andre indikatorer som eiendomsinvesteringer, industriproduksjon, jernbanefrakt og strømforbruk viste en svakere utvikling. Myndighetene har respondert med tiltak for å stabilisere økonomien. Vi anslår en vekst på noe under 7% i år og fallende de kommende årene slik at veksttakten vil være 4–5 % ved inngangen til 2020-tallet.
- 6

Oljeprisen er nær halvert det siste året. Nedgangen skyldes i hovedsak økt tilbud av olje og dempet etterspørsel. Tilbudet har økt særlig fra USA, men også fra OPEC og Russland. Det er tegn til at den lave prisen bidrar til å dempe tilbudet og stimulere etterspørselen, men det vil ta tid før markedet er i balanse. Vi venter at prisen vil holde seg omkring 50 USD/fat resten av året før den stiger noe. Vi anslår et gjennomsnitt på 60 USD/fat for neste år.

... en del vil nok måtte gå over til helt nye bransjer i tiden som kommer.

Nye grupper i køen hos NAV

Selv om mange bedrifter varslet permittering og oppsigelser allerede høsten 2014, ble bare en liten andel iverksatt. Vel ett år etter er situasjonen en helt annen. Opp mot 70 prosent av alle varslene settes nå ut i livet.

Det er store tall hos NAV i Rogaland, Hordaland og Agder for tiden. I juni alene mottok det offentlige 2370 varsler om permittering eller oppsigelser bare i Rogaland. Etter en roligere juli var tallet igjen på vei opp i august da over 1200 permitteringer eller oppsigelser ble varslet.

-Oljebransjen er selvsagt sterkest rammet i dette området. Men også hotell og bygg og anlegg viser en viss negativ utvikling, i hvert fall i Rogaland, sier direktør Egil Tengs i NAV Rogaland.

Til forskjell fra finanskrisen, er det som skjer innen oljebransjen i dag en dyptgripende strukturendring. Høyt utdannede og erfarne ingeniører klarer i stor grad å skaffe seg nye jobb. Langt større utfordringer har ingeniører uten mye formell utdanning, men med lang

fartstid i jobben. En del av dem har kan hende fagbrev i bunnen fra mange år tilbake. De har jobbet seg opp gjennom de siste tiårene, men kommer nå ofte til kort fordi de mangler formell utdanning.

Fylker som Rogaland kan bli utfordret på yrkesmessig og geografisk mobilitet. Personer som er ledige over lang tid, vil måtte vurdere sysselsetting i andre deler av landet. En del vil måtte gå over i helt nye bransjer.

-For mange oppleves selvsagt situasjonen som dramatisk. Det er en stor påkjenning både personlig og økonomisk å komme i en slik situasjon. Man har rett på dagpenger i inntil to år, men forhåpentlig er det ikke mange som går så lenge. Det er viktig å komme raskt i gang med jobbsøking, bruke eget nettverk og være tydelig på egen kompetanse. Når en trenger det, kan en selvsagt også be om råd og veiledning hos NAV, sier Egil Tengs.

Prisen for høye kostnader

Hallvard Ween i NHO i Rogaland konstaterer at fallende aktivitet innen olje

og gass har resultert i en situasjon vi må mange år tilbake for å finne maken til. Men, understreker han, advarslene mot det som nå skjer har vært mange og klare.

-Vi har vært gjennom noen år med aktivitet på bristepunktet. Fra 2008 til 2014 ble det etablert over 14.000 nye årsverk i Rogaland alene, de aller fleste innen energisektoren. Viljen til å åpne lommeboken og betale for å få folk til å signere ansettelseskontrakten, har vært nærmest ubegrenset. Vi har tillatt oss enorme kostnader, noe alle aktører i næringen må ta ansvaret for. Kombinert med en halvert oljepris, måtte det nå bli stopp, sier Ween.

Selv om han er sterkt kritisk til kostnadsutviklingen vi har tillatt oss de senere årene, ser NHO-sjefen fortsatt store muligheter for næringslivet som hittil har hatt fokus offshore. Det må imidlertid klare grep til, de må gjøres raskt og, ikke minst: De må gjøres innenfor rammen av et fornuftig kostnadsnivå.

-Nå er tiden inne for å gjøre det vi skulle gjort for lenge siden, nemlig å tenke alter-

nativt rundt anvendelse av all den fantastiske teknologien bedrifter i energiklyngen har utviklet. Teknologi som uten tvil kan brukes også i andre næringer. Vi har gjort en undersøkelse som viser at over 80 av våre medlemsbedrifter allerede er godt i gang med å vurdere nettopp dette. Det viser at mange bedrifter nå er på rett vei.

Kortsiktig mener han reduserte kostnader gjennom blant annet effektivisering er viktig. At man i noen bedrifter kollektivt blir enige om å gå ned i lønn, mener han er prisverdig. Her hjemme er vesentlig lavere kostnader det viktigste enkelttrekk for igjen å komme på offensiven, mener Hallvard Ween.

Trenger tiltak snarest

Distriktsekretær Øystein Langholm Hansen i LO i Rogaland tror flere forhold har virket sammen og drevet fram endringene i næringslivet den siste tiden. -Statoil reduserte aktiviteten både innen vedlikehold og prosjekt, samtidig som prisen på olje falt. Samtidig fikk vi politiske signaler om lettere adgang til midlertidige ansettelser. Vi mener å se eksempler på

bedrifter som nå benytter anledningen til å si opp flere enn de normalt ville gjort fordi de kan ansette folk midlertidig når tidene snur til det bedre igjen, sier Hansen.

LO-ledelsen følger utviklingen i arbeidsledigheten tett. For første gang på mange år er det mange ingeniører som mister jobben. Det mener Øystein Langholm Hansen skaper nye utfordringer ettersom mange i denne yrkesgruppen tradisjonelt sett ikke har vært uten jobb.

-Noe av det viktigste nå, er at Regjeringen kommer på banen med penger og prosjekter som kan dempe fallet i sysselsetting. Vi mener også at reglene for permittering snarest må endres slik at disse periodene kan gjøres lengre. Da får bedriftene mulighet til å beholde kompetanse, og stå bedre rustet når etterspørselen tar seg opp. For det er jo en del spennende på gang. Se bare på Johan Sverdrup og utsatt vedlikehold og modifikasjon. Her, og ellers, vil ikke minst leverandørindustrien trenge all mulig kompetanse.

Et område LO er spesielt opptatt av, er situasjonen for lærlingene.

-Vi opplever nå langt flere oppsigelser og permitteringer av lærlinger enn tidligere. Dette setter ikke minst fylkeskommunene i en vanskelig situasjon fordi det offentlige har klare forpliktelser overfor lærlingene. Nå er det viktig at bedriftene tar inn lærlinger om vi skal unngå den situasjonen vi hadde for en del år siden da det ble knapphet på faglærte, sier Øystein Langholm Hansen.

4 scenarier for regionens framtid

Scenario 1: nye muligheter

Scenariet lav oljepris og høy omstillings-
evne kaller vi nye muligheter. I dette scenariet
vil den makroøkonomiske utviklingen
preges av høyt aktivitetsnivå og vekst
i verdensøkonomien. Kina vil stabilisere
seg, Europa håndterer utfordringene på
en grei måte, og den geopolitiske spenningen
avtar. Oljeprisen vil fortsatt være på et
lavt nivå som følge av høyt tilbud.
For de fleste andre land er det positivt for
økonomien at oljeprisen forblir lav, noe
som vil bidra til at verdensøkonomien
går bedre. Vi får høyere etterspørsel
etter andre varer og tjenester.

Lav oljepris gir lavere aktivitet på norsk
sokkel. Behov for sysselsetting i denne
bransjen faller betydelig. Høyt aktivitets-
nivå internasjonalt kombinert med god
omstillingsevne regionalt gir imidlertid
gode omstillingsmuligheter for regionen.
Prognoser for regionen i dette scenariet:
Arbeidsledigheten stiger i regionen. Etter
hvert vil aktiviteten ta seg opp i andre
næringer enn petroleum. Dette demper
oppgangen i arbeidsledighet, som etter
hvert vil reduseres i tråd med økt aktivitets-
nivå.

God omstillingsevne innebærer høy
fleksibilitet i arbeidslivet med hensyn til
lønninger, produktivitet og mobilitet, og
bidrar til å dempe varigheten av nedgan-
gen. Bedriftene bruker kompetanse til å
søke nye markedsmuligheter. Samtidig
vil reallønnen gå ned, noe som samlet
sett gir svakere kjøpekraft.

Dette påvirker eksempelvis boligmarkedet
og næringsseiendom. Siden reallønnen går
ned og det samtidig er god etterspørsel
internasjonalt gir dette muligheter for
innovasjon og nyskaping, og å beholde
høyt kompetent arbeidskraft. I den første
fasen vil bedrifter ha utfordringer, men
de vil etterfølges av mange nystartede
bedrifter. Oljeprissjokket vil føre til fall-
ende kredittetterspørsel og mer krevende
tider initialt, før aktiviteten igjen tar seg
opp og situasjonen normaliseres.

Scenario 3: få muligheter

Scenariet lav oljepris og lav omstillings-
evne kaller vi få muligheter. Den makro-
økonomiske utviklingen i dette scenariet
er preget av kraftig omslag i verdens-
økonomien som følge av nedgang i Kina
og uro i Eurosonen. Dette gir lavere
etterspørsel etter olje og andre varer
og tjenester. Prognoser for dette scenariet
er arbeidsledighet på 7-8 %. Ringvirkninger
gir svak kjøpekraft, som igjen fører til en

ytterligere nedgang. Det blir betydelig
nedgang i boligmarkedet. Det blir krevende
å omstille seg, og viktige bedrifter og
kompetanse vil søke seg ut av regionen,
slik at omstillingsevnen over tid avtar.
Høye lønninger og kostnader vedvarer
og konkurranseevnen forblir svak. Det
etableres få nye bedrifter, og mange
etablerte bedrifter får det veldig krevende.

Scenario 2: mange muligheter

Scenariet høy oljepris og høy omstillings-
evne kaller vi mange muligheter. Prognoser
for dette scenariet er at arbeidsledigheten
vil nå en topp på 4 % i 2016 for så å falle til
2,5 % innen 2020. Reallønn og kjøpekraft
får moderat utvikling.

Boligmarkedet stabiliserer seg raskt, og
sysselsettingen i både oljesektor og andre
næringer stiger. God etterspørsel inter-
nasjonalt gir regionen mange muligheter
fremover.

Scenario 4: tapte muligheter

Scenariet høy oljepris og lav omstillings-
evne kaller vi tapte muligheter. I dette
scenariet vil den makroøkonomiske ut-
viklingen preges av normalt til høyt aktivitets-
nivå og vekst i verdensøkonomien. Også
her vil Kina stabiliseres og Europa vil
håndtere utfordringene på en grei måte.
Oljeprisen stiger til 100 dollar fatet på
grunn av høy etterspørsel og dempet
tilbud. Skiferolje sprer seg i liten grad
utenfor USA, og mye av utbyggingen av
nye felt skjer offshore. Det blir høy etter-
spørsel etter andre varer og tjenester.

Regionen har nå vært gjennom en periode
hvor oljeaktiviteten og oljeinvesteringene
har falt, og arbeidsledigheten har økt. Høy
oljepris bidrar til at aktiviteten på norsk
sokkel så stabiliseres og etter hvert øker.
Norge har høye petroleumsinntekter.
Til tross for høy oljepris vil lav omstillings-
evne innen oljesektoren kombinert med
høyt kostnadsnivå bidra til færre oppdrag
og lavere aktivitet for norske oljeservice-
selskaper. Flere oppdrag vil gå til utlandet.
Andre deler av privat sektor sliter også
med lav omstillingsevne

og det skapes få arbeidsplasser, til tross
for at markedsmulighetene internasjonalt
er gode.

Prognoser for regionen i dette scenariet:
Manglende omstilling vil føre til at lønns-
og kostnadsnivået forblir på et for høyt
nivå. Dette vil føre til at arbeidsledigheten
stiger. Politikerne vil dermed stå ovenfor
et valg om å holde igjen på pengebruken
eller bruke mer for å dempe utslagene.

Mest sannsynlig vil det offentlige bruke
oljepenger til å skape og opprettholde
arbeidsplasser. Dette fører til at arbeids-
ledigheten stabiliseres, samtidig som
lønnsvæksten er for høy og på et ikke-
bærekraftig nivå. Det er bare et spørsmål
om tid før statsfinansene ikke strekker til,
og det vil bli en kraftigere justering. Po-
tensialet for å skape nye arbeidsplasser i
privat sektor er lavt, og arbeidsledigheten
forblir på et høyt nivå. På kort sikt vil bolig-
markedet stabilisere seg etter en liten
nedgang, men det vil påvirkes negativt
når statsfinansene forverres.

